

«Церква тих, хто вижив»

(Про книгу Наталії Шліхти «Церква тих, хто вижив.
Радянська Україна, середина 1940-х — початок 1970-х рр.»
(Харків: АКТА, 2011. — 468 с.)

«Церква тих, хто вижив» — доволі вдала назва для книжки про «малі справи» і «повсякденний спротив» владі заради виживання власного і виживання своєї Церкви. Одразу виникає низка питань як історичного, так і теологічного плану. Наскільки це про людей і наскільки про Церкву? Це про церкву чи Церкву? Чи це про *локальну* церкву як спільноту нескорених, що стала місцем зустрічі для тих, хто вижив і намагався жити далі? Чи це говорить щось про більше, про Церкву, виживанням якої опікується її Засновник, і яку «врата пекельні не здолають» (Мат. 16:18)?

Авторка пояснює, що її цікавить Церква як ієрархічна інституція і як громада (с. 28), проте в історико-релігієзнавчому тексті є теолого-еклезіальні тези. Їх присутність пояснюється особистістю авторки, в передньому слові вона попереджає про суб'єктивність ставлення до теми, про свідоме поєднання дослідницької зацікавленості з релігійною біографією власного роду. І все ж таки досить незвично, коли історик, цитуючи Джона Генрі Ньюмана, покладається на його соціально-теологічне розуміння Церкви як «релігійної єдності, яка стверджує, що здійснює Божественну місію, називаючи усі інші релігійні об'єднання навколо себе єретичними і невірними...» (с. 29). Симпатії до образу Церкви як найконсервативнішої інституції, яка незрозуміла чужинцям, пояснюють її (Церкви, а може й авторки) «неготовність розглядати альтернативні моделі релігійного життя поза легальною церковною структурою» або незначний розвиток «сектантства» (с. 33), але аж ніяк не пояснюють своєчасну готовність вписатись в будь-який ідеологічний контекст, домовлятись із владою ціною придушення церковної активності, «радянзації» Церкви.

На думку авторки Церква послідовно намагалась «ствердити свою радянськість» (с. 27), тому має розглядатись як «радянський суб'єкт» (с. 28). Погоджуючись з автором-істориком, хочеться запитати автора-релігієзнавця (а може й як релігійну людину, про що можна лише здогадуватись). Очевидно, Церква як «радянський суб'єкт» не перестала бути формою релігійної єдності, не перестала називати всіх інших єретиками (до

слів Ньюмана додає від себе — не перестала ділити території та владні повноваження); але чи не загубила вона Божественну місію?

Ціна і наслідки виживання Церкви в тоталітарних умовах мають обговорюватись відкрито не тільки в колі науковців-істориків, але й серед ієрархів Церков. «Радянськість» Церкви зближала її з суспільством, зберігала її як соціального суб'єкта, але водночас деформувала її соціальні і духовні властивості. Я знаю ці деформації з власного досвіду, з біографії свого роду, на матеріалі «радянського баптизму». Коли мій батько сидів у тюрмі, лідери ВР ЄХБ на увесь світ казали про те, що у СРСР немає жодного в'язня свободи совісті. Мого прадіда розстріляли як «сектанта-антисоветчика». Моя бабуся таємно розповсюджувала тисячі Біблій по всій країні. Моя мама, будучи студенткою п'ятого курсу, прийняла хрещення вночі, але після доносу була позбавлена права на диплом. Діти віруючих батьків не носили піонерські галстуки та демонстративно ігнорували всі радянські заходи, критикували на уроках біології теорію Дарвіна, розповідали «про Бога» і вчили молитись своїх «невіруючих» друзів. Все це форми спротиву проти радянськості, які виникали зсередини неї, які практикувались в повсякденності, але утворювали з нею рішучий розрив.

Розглядати Церкву в контексті радянського суспільства є історично виправданим, але наскільки є логічно та етично вірним крок до «радянзації Церкви». «Радянські» християни, герої оповіді Наталії Шліхти використовували ті же самі методи виживання, що й решта «радянських» людей. Але чи не є ця близькість та подібність компрометуючою. Історик-фахівець в своїй книзі не відповідає (і не може відповісти) на такі питання, лише констатує, що церковні практики виживання «кидають світло на те, як загалом взаємодіяли з владою радянські громадяни: обачно, пристосовуючись, домовляючись, усе ще вірячи в систему, але дозволяючи собі критикувати окремі її практики...» (С. 368).

«Пострадянська» Церква має визначитись з радянським минулим, з радянськістю в собі. Факти, наведені істориками, не можна безсоромно замовчувати чи великодушно ігнорувати. Цікаво почути думку ієрархів українських Церков, чи «кидають світло» проаналізовані практики на історичні обставини, на критичне осмислення Церквами своєї історії; чи кидають тінь на сучасні Церкви з їх феноменальною здатністю домовлятися з владою заради виживання?

Ієрархи РПЦ, як і керівники згаданої мною ВР ЄХБ, виправдовували своє замовчування правди про гоніння і свою дипломатію з режимом тим, що йшли на ці свідомі компроміси *заради Церкви*. У той же час заради Церкви віддавали своє життя тисячі інших, безкомпромісних християн.

Підпільна Церква зберегла те, що втратила Церкви легальна, — поняття вірності, дух непокори, ревність служіння. І навпаки, Церква легальна зберегла те, що втратила Церква нелегальна, — власну структуру, соціальні позиції, майно.

Кожний робив свій вибір з огляду на своє розуміння свободи й відповідальності. Але «блаженним є той, хто не засуджує себе у зробленому виборі» (Рим. 14:22).

«Церква тих, хто вижив» зберегла більшість своїх функцій, але ціна виживання завжди надто велика. Церква як Христове тіло, Церква Вселенська, Соборна, Єдина — це не тільки «*Церкви тих, хто вижив*», але й «*Церкви тих, хто загинув*»; це не тільки Церква «малих справ», «дозволеної незгоди», «практичної пристосовуваності», «обачного спротиву», «вміння домовлятися», «церковної рутини», але й Церква мучеників, радикалів, дисидентів, реформаторів, незгодних, інакомислячих, катакомбників, відділених.

«Церква тих, хто вижив» — один із багатьох образів історичного християнства, навчаючись на прикладах якого, сучасні українські Церкви мають відповідально обрати свій шлях життя чи виживання.

Михайло Черенков,
доктор філософських наук,
професор кафедри культурології
Інституту філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова

Рецензія надійшла до редакції 15.11.12